

Leichter Lilla

„Most erősnek érzem magam...”

Női sorsok és megküzdési stratégiák a monori romatelepen

A címben szereplő szavak F. H. (1994) szájából hangzottak el egy hónappal férje váratlan elvesztése után. A háromgyerekes anya terveket szőtt a lakásuk átalakításáról, újrakezdésről, és tudatosan készült a rá váró érzelmi nehézségekre. Ez a beszélgetés volt, ami a romatelepen élő nők döntési lehetőségei, az életük felett gyakorolt kontroll módjai és a sztereotipikus szerepfelfogás kritikus vizsgálata felé fordította a figyelmemet. Tanulmányom célja, hogy bemutassam a monori romatelepen¹ élő nőket sújtó interszekcionális hátrányokat és azokat a stratégiákat, amiket a boldogulás érdekében választanak.

A Magyar Női Érdekvédelem Szövetség közpolitikai ajánlásai között kiemelt helyen szerepel a nőket érintő többszörös diszkrimináció vagy interszekcionális hátrányok elleni fellépés. A fogyatékossgal élő nők, a szexuális kisebbségekhez tartozó nők, a hajléktalan nők és a migráns/menekült nők előtt első helyen szerepelnek a veszélyeztetett csoportok felsorolásánál a roma nők.² A Balogh Lídia által írt ajánlás a legsúlyosabb, speciálisan a roma nőket érintő problémáknak a következőket látja:

1. az oktatásból a korai gyermekvállalás miatt kieső roma nők helyzetét tovább rontja, hogy a kisgyermekes anyák számára kevés, a reintegrációt segítő képzési forma érhető el;³

¹ Monor Pest megyében található kisváros, a Monori járás központja. A fővárostól nagyjából 35-40 km távolságra fekszik, délkeleti irányban. Alapvetően az agglomeráción kívül esik, de a főváros hatása jelentős a település életében. Régóta vannak roma lakosai, a megtelepedésük pontos ideje nem ismert. A Váci Püspöki Levéltárban őrzött anyakönyvek tanúsága szerint a 18. század közepén már biztosan jelen voltak a Monoron.

² BALOGH, 2017. 25.

³ Itt a legnehezebb helyzetben éppen azok a nők vannak, akik a legkorábban kényszerültek elhagyni az iskolát. A nyolc általános iskolai osztály elvégzése ma esti, illetve levelező rendszerben a felnőttek számára Monoron például egyáltalán nem elérhető. Ez a helyi nők közül sokakat visszatart és megakadályoz abban, hogy akár jogosítványt szerezzenek, akár a munkaerőpiacon jobb lehetőségekhez jussanak. Az online elérhető képzésekkel szemben tartózkodóak, ezért az ilyen opciókat jellemzően nem veszik igénybe.

2. a munkaerőpiacon kettős problémával találják szemben magukat: egyrészt származásuk, nemük, társadalmi státuszuk miatt fokozottan ki vannak téve a munkaadók diszkriminatív gyakorlatának, másrészt a közösségek és családok konzervatív szerepfelfogása eleve távol tartja őket munkavállalástól;
3. a hatóságokkal szembeni bizalmatlanság vagy a hatóság részéről tapasztalható érdektelenség miatt különösen veszélyeztetettek a családon belüli szexuális, fizikai és más típusú abúzzsal szemben;
4. az egészségügyben tapasztalható diszkriminatív gyakorlatok megjelenése egyéni és strukturális szinten;
5. a jogvédő mozgalmak számára kockázatosnak tűnhet sok esetben a roma nőkkel szembeni, közösségen belüli erőszak problémakörét napirendre tűzni (mert az az egész ügyet és a romák megítélését általában nem az általuk vágyott irányban befolyásolná), ezért inkább hagyják, hogy a probléma láthatatlan maradjon.⁴

Azt figyelembe véve, hogy a romatelep társadalma mennyire heterogén, nem általános érvényű gyakorlatokat kerestem. Olyan, a közösségen belül meglévő példákat, eseteket, végső soron az egyes családok életéből vett fragmentumokat akartam összegyűjteni, amelyek nem valamilyen külső autoritás utasításait, hanem saját ambícióikat követve ábrázolják az itt élő nőket. Számos lehetséges téma közül jelen tanulmányomban a gyermekvállalás/családtervezés kérdéseit vettem górcső alá, mely személyes érintettségem mellett arra az egyszerű okra vezethető vissza, hogy a legtöbbször ekörül forogtak a beszélgetéseink.

Az anyaggyűjtés helyszíne a „Cinkapanna” vagy „Tabán” néven emlegetett városszéli szegregátum volt. Azt, hogy Magyarországon közpolitikai értelemben mit tekintünk szegregátumnak, a 314/2012 (XI.8.) *Kormányrendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről*, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 10. és 11. számú melléklete határozza meg. Ugyan a rendelet nem említi etnikumot, a hazai szegregátumok lakóinak többsége roma – így van ez Monoron is, ahol a hivatalos dokumentációban „1*. szegregátumként” emlegetett Tabánt a helyi társadalom is egyértelműen „cigánytelepként” definiálja. A Központi Statisztikai Hivatal adatait felhasználva készült el egy, a településfejlesztési koncepciót megalapozó vizsgálat 2016-ban. Ebből is látszik, hogy a környező településekhez képest Monoron magasabb a roma lakosok aránya (4%). A KSH 2010-es népszámlálási adataira alapozott összefoglaló szerint a városban élő 710 főnyi romából 283 fő él az imént említett szegregátumban.⁵ A Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi modellprogramjának vezetője, Deákné Juhász Katalin szerint napjainkban a telepen élők valós száma közelebb áll az 500 főhöz.⁶

Tanulmányomban nincs mód arra, hogy a szegregátumokkal kapcsolatos tudományos diskurzusokra kitérjek.⁷ A romatelep vizsgálatokor több, egy-

⁴ BALOGH, 2017. 27.

⁵ Monor Város Településfejlesztési Koncepciója (2016. május).

⁶ Deákné Juhász Katalin, az interjú készítésének ideje: 2022. február 16.

⁷ A szegregátumokkal kapcsolatos szakirodalmi tájékozódáshoz többek között lásd: BALÁZS, 2020a; BALÁZS, 2020b; FEHÉR–VIRÁG, 2014; NÉMETH, 2015b; VÁRADI–VIRÁG, 2014.

mást erősítő hatással találkoztam, melyek azt indikálták, hogy a kutatott terepre szegregátumként tekintsek: 1. általános közpolitikai értelemben véve a terület szegregátumnak tekinthető; 2. a monori városvezetés előbbi értelmezéshez igazodva foglalkozik a területtel; 3. más, a területen jelenlévő szociális kezdeményezések is így tekintenek rá;⁸ 4. az itt élők önmagukat is „telepiként/tabániként” határozzák meg, világosan elkülönülve a település más részeitől; 5. a kérdésfelvetésem szempontjából a kutatás ezen szakaszában könnyebb megoldásnak bizonyult a helyben meglévő terminológiát, értelmezési kereteket elfogadva úgy és annak látni a telepet, ahogy az ott lakók és a velük napi kapcsolatban lévő intézmények teszik.

Az itt található szegregátum az országos közvélemény előtt sem ismeretlen, több esetben szerepelt a hírekben is. Sőt, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat itt végzett munkájáról is elérhető több beszámoló, rövid videó a különböző online felületeken. A Monoron megvalósuló modellprogram korábbi vezetőjének, Kiss Dávidnak *Cigánytelep nyolctól négyig. Dávid naplója* címmel jelent meg könyve 2011-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kiadásában, mely 2020-ban a POKET zsebkönyvek sorozat részeként újra nyomdába került.⁹ A program kezdeti időszakát bemutató könyv nem tudományos írásmű ugyan, de plasztikus képet fest arról, hogy milyen körülmények uralkodtak a telepen a 2000-es évek közepén. Azóta is számos publicisztika, híradós riport született Monorról, amelyek felvillantják a romatelepe életének részleteit a kívülállók számára. Ezek jelentős része azonban az „idegen” perspektívájából tekint a Tabán vad, ismeretlen, egzotikus, társadalmon kívüli világára. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az itt élő nők narratíváinak ismertetésén keresztül meghaladjam egyfelől az étikus perspektíva, másfelől a statisztikai adatok személytelenségének korlátait, feltárjam a szegregátum belső logikájának néhány sajátosságát.

A „rejtőzködő” kutató pozíciója

Kutatói pozícióm komplexitásából fakadó nehézségeim, vívódásaim, megrekedéseim feloldása hosszú időt vett igénybe. Mindezek elsődleges forrása az, hogy magam is a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa vagyok, és a Tanoda alkalmazottjaként, nem pedig kutatóként jelentem meg a terepen. Munkaviszonyom kezdetén, 2021 augusztusában még fel sem merült, hogy bármilyen kutatást végezzek a Tabánban, a beilleszkedési szándékom mögött nem kutatói ambíciók, hanem a munkám minél hatékonyabb elvégzésének vágya állt. Időközben vált számomra világossá, hogy sok rögzíteni, megérteni és megosztani érdemes élettapasztalat, élettörténet, társadalmi jelenség figyelhető meg a romatelepen. Ekkor

⁸ A városvezetés értelmezése, beiskolázási körzetek és a Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz hasonló jótékony szervezetek hatását a szegregátum határainak kialakulásában Balázs András is említi 2020-ban megjelent, korábban hivatkozott tanulmányaiban (BALÁZS, 2020a. 113; BALÁZS, 2020b. 44.), de nem fejt ki részletesen. Monor esetében a Tabán mint önálló városrész értelmezésének különös súlyt ad egy 500 millió forint értékű vissza nem térítendő, társadalmi és fizikai rehabilitációjára elnyert pályázat. Ez a monori önkormányzat és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat együttműködésében, de a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzatot is bevonva valósul meg.

⁹ Kiss, 2011.

szembesültem az első metodológiai problémával: bármilyen kutatásra is vállalkozom, annak lezárulta nem jelenti azt, hogy egyúttal ki is lépek a terepről. A Tanoda alkalmazottjaként egy nonprofit szervezetet, a telepen élők szemében végső soron egy autoritást képviselek, így kutatói minőségem ezzel nem interferálhat. Ugyanis minden, a már megszokott ügymenettől eltérő formalitás gyanússá tett volna a közösség szemében. Ennek legfőbb oka, hogy a Tanoda is része a gyermekvédelmi jelzőrendszernek, amivel a telepen élők is tisztában vannak, és az esetleges jelzések következményeit is jól ismerik.

Nehezen megvalósíthatónak tűnt a szerepek változtatása és ezen „szerepcserék” megértetése egy olyan környezetben, ahol a stabilitás képviselete a munkám során elengedhetetlen. A személyem és pozícióm integritásának megőrzése érdekében döntöttem úgy, hogy nem jeleníthetem meg magam a közösségben „kutatóként,” így a kutatói eszköztár bizonyos elemeit, melyek direkt, explicit módon indikáltak volna, hogy „máltás” minőségemen kívül máshogyan is jelen vagyok a terepen, nem használtam az anyaggyűjtés során.

A kutatás során tehát alapvetően „rejtőzködő” kutatói pozícióba helyezkedtem, ami a módszertani nehézségek mellett bizonyos értelemben segítette is a munkámat. Tanodai mentorként, a gyerekekkel foglalkozva, a helyi kollégákkal együttműködve, sokkal természetesebben jelenhettem meg a terepen, sokkal könnyebben helyeztek el a telepi viszonyok mátrixában, egy már meglévő, évek óta létező intézményi infrastruktúrában. Sikerült megőriznem az integritásomat, így megítélésem, szándékaim nem kérdőjeleződtek meg, nem váltam gyanússá a telepen élők szemében. A gyerekek révén kerültem kapcsolatba a családokkal, így a kapcsolatfelvétel fokozatosan, munkaköri feladataim részeként valósult meg, hiszen a családok rendszeres felkeresése az én felelősségem volt. A legtöbbet mégis annak köszönhetem, hogy egy kollégámmal, B. I.-val (1984) szoros, bensőséges baráti kapcsolatba kerültem, aki kulcsadatközlőként kutatásom egyik legfőbb támaszává vált. Az ő kapcsolati hálóján keresztül pedig olyanokhoz is elértem, akiket másképp nehéz vagy lehetetlen lett volna megközelíteni. A témák érzékenysége miatt hiszem, hogy ebben a környezetben a tény, hogy nem „kilesni” jöttem a titkaikat, segített a beszélgetésekhez szükséges bizalmas légkör megteremtésében. Sokszor előfordult, hogy spontán kialakuló, intim női diskurzusok közepébe csöppentem, ahol egyenrangú félként én magam is megosztottam személyes tapasztalataimat,¹⁰ mely a „kutató” címkével magamon nehezen, vagy sokkal később valósulhatott volna meg.

Végső soron tehát antropológiai terepmunkát,¹¹ résztvevő megfigyelést végeztem,¹² mely – saját alkalmazotti státuszomból fakadóan – nyílt végű és meghatározatlan idejű, jellegénél fogva erősen kvalitatív volt. Résztvevő megfigyelőként egyszerűen voltam kívülálló és bennfentes (nézőponttól függően). Kívülállóságom

¹⁰ „Nyíltságot nyíltsáért.” LETENYÉY, 2012. 120.

¹¹ Az antropológiai terepmunka kezdeteit, a kortárs társadalom vizsgálatához szükséges újraértelmezését és kritikáját tanulmányomban nem áll módomban ismertetni. Mindezt lásd: LAJOS, 2015; NAGY, 2019.

¹² Ezen a ponton két munkát szeretnék kiemelni, amelyeket az antropológiai terepmunka módszertana és kutatásaitikai kérdések kapcsán irányadónak tekintettem: FEISCHMIDT, 2007; GEERTZ, 2001.

forrásai, hogy nem roma származású¹³ és nem telepi vagyok, teljesen más szociokulturális környezetből érkeztem. Belfentességemet támogatta anyaságom, életkorom, hogy Monoron nőttem fel és a tény, hogy nő vagyok.¹⁴ Az, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnál dolgozom, kicsit mindkettőt erősítette: egy régóta a helyieket segítő szervezethez tartozva értelmezni tudták a jelenlétemet és látogatásaimat, ugyanakkor végig én maradtam a „tanárnő,” akinek adott esetben jogában állt eldönteni, hogy a gyerekek milyen tanodai programokon vehet részt, részesül-e jutalomban. Míg a Tanodában a gyerekekkel a mindennapi feladatok sikeres végrehajtása érdekében meg kellett tartanom a fölérendelt, irányító pozíciót, beszélgetőtársaimmal szemben (akik leggyakrabban a tanodás gyerekek szülei vagy kollégáim voltak) mindig törekedtem a partneri viszonyra.¹⁵

Saját helyzetem és ebből fakadó kutatómódszertani döntéseim részletes ismeretése, úgy érzem, elengedhetetlen volt a tanulmány eredményeinek kontextualizálásához. Ahogy erre Nagy Károly Zsolt is rámutatott, a kutató és a terepen jelenlévő „másik” viszonya keveset vizsgált, de alapvető jelentőségű tényező a kutatás sikerességéhez.¹⁶ Plasztikusan írja le a kutató pozíciójának szituatív jellegét Durst Judit esszéje,¹⁷ az antropológus és a terep különböző ágenseinek hullámzó viszonyát, melyet a terepen eddig eltöltött több mint egy év alatt én magam is tapasztaltam. Saját helyzetemet az állomásozó terepmunka goffmani értelmezése és az ezt megkérdőjelező feminista és posztstrukturalista kritikai megközelítés között látom, melyben egyaránt szerepe van a rejtőzködésnek, az inkognitóban végzett adatgyűjtésnek és az érzelmi bevonódásnak, a kölcsönösségnek és az emancipatorikus szándéknak.¹⁸ Az, hogy nőként a női léthez kapcsolódó témákkal kezdtem mélyebben foglalkozni, nem tudatos döntés eredménye volt, ugyanakkor a tereptapasztalatok értelmezése során elengedhetetlen reflektálnom arra, mert munkám öntudatlanul is kapcsolódik a feminista antropológia kutatás- és tudománytörténeti előzményeihez, a társadalmi nemek és a „női kutató” mint társadalmilag meghatározott szerep problematikájához.¹⁹

A sztereotípiák megbontása – nem hierarchikus megközelítések

A tanulmány megírása során a hazai romakutatások néprajzi, kulturális antropológiai és szociológiai szakirodalmát olvasva többször elbizonytalanodtam: vajon nem romaként valóban alkalmas vagyok-e arra, hogy a monori romatelepen élő

¹³ A gyerekek a tanodában gyakran kérdezték, hogy „Lilla néni, maga cigány vagy magyar?” Erre minden alkalommal kitérő választ adtam, és a beszélgetés általában a következőképpen folytatódott:
„- Mit gondolsz, mi vagyok?

- Hát cigány... vagy magyar... ah, nem tudom.

- Mert egyébként van jelentősége?

- Nincs.”

¹⁴ FEISCHMIDT, 2007. 227.

¹⁵ A kutatónak tulajdonított intézményi és nemi szerepek jelentőségéről lásd: NÉMETH, 2015a. 34–39.

¹⁶ NAGY, 2019. 49.

¹⁷ DURST, 2011.

¹⁸ NÉMETH, 2015a. 30–31.

¹⁹ LAJOS, 2020.

nők hangját hallhatóvá tegyem? Ténylegesen ők szólalnak meg rajtam keresztül, és ha igen, alkalmas-e az általam választott megközelítésmód arra, hogy a sztereotípiákon túlmutasson? Ezen aggodalmaim feloldását a saját kutatói szerepemre való reflektálás mellett azzal is igyekeztem feloldani, hogy kutatásaimat minél pontosabban pozicionáljam a romakutatásokon belül. Ugyan fontos kiindulópontot jelentettek a sztereotípiák felülvizsgálata kapcsán a kulturális antropológia ilyen irányú tanulságai,²⁰ igyekeztem egy ennél tágabb látószöveget választani a tereptapasztalataim értelmezéséhez.

Dupcsik Csaba a cigánykutatások tipológiáját elemezve, politikai és módszertani dimenziókat figyelembe véve, 6 ideáltípust különböztet meg, melyek közül – szándékaim szerint – törekszem az emancipatorikus strukturalista kategória felé.²¹ Ezáltal olyan szerzők munkásságát, illetve kritikai megközelítését tekintem közvetlen inspirációnak az anyag feldolgozása során, mint Durst Judit vagy Neményi Mária.²² Bizonyos értelemben azonban Pócsik Andrea 2014-es tanulmánya adta a leginkább kézzel fogható választ az engem foglalkoztató kérdésekre. Ő úgy véli, hogy egyfajta mentori (elbeszélői) pozícióból megszólalva a társadalomtudós valódi feladata, hogy láthatóvá tegye a roma értelmiségnek a legitimitásért vívott küzdelmét.²³ A következőkben ennek jegyében a roma nőekkel szembeni társadalmi attitűdök és sztereotípiák feltárásakor nem szaktudományos szövegekhez nyúlok, hanem kísérletet teszek a kérdés bemutatására egy nem-hierarchikus megközelítéssel keresztül. Ez a módszertani döntés egyúttal gesztus is arra, hogy a kutatásban résztvevő másik ágens számára teret biztosítsak saját narratívájának megfogalmazására és az önreprezentáció jelentette kontroll gyakorlására.

Az elmúlt években számos, roma nőekkel kapcsolatos előítéletekre reflektáló társadalmi projekt, informális kezdeményezés indult el, melyeken keresztül a saját, belső megéléseiket tárják a nyilvánosság elé. Az ő tapasztalataik visszatükrözik a nem-roma társadalom felől érkező sztereotípiákat, görbe tükröt tartanak a számukra.

Elsőként azt a Gallery8-ben bemutatott fotókiállítást emelném ki, mely *A roma test politikája* projekt első állomásaként *Nincs ártatlan kép* alcímmel valósult meg 2015-ben.²⁴ A fotópárokat Déri Miklós készítette, aki az egyik képen realiztikus portrét közölt a rajta szereplő roma személyről (művész, kutató, közéleti szereplő), míg a másik kép kedvéért valamely sztereotipikus karakter bőrébe bújtatta alanyát.²⁵ A képpárok közötti kontraszt a leírások tükrében válik különösen erőssé. A megjelenített karakterek a következők: a cigánylány, a cigány jósnő, a cigány maffiózó

²⁰ PRÓNAL, 1997; PRÓNAL, 2002; PRÓNAL, 2004; PRÓNAL, 2007; PRÓNAL, 2010.

²¹ DUPCSIK, 2009. 26; DUPCSIK, [é. n.]. 17–25.

²² „[...] állításom szerint a romákról szóló tudományos kutatás, amíg önkényesen és a többségi nézőpontból határozza meg a kutatók körét, fogalmazza meg a kutatások problémáit, ugyanúgy viselkedik, mint azok az intézmények, amelyeknek kirekesztést erősítő mechanizmusait máskor feltárni igyekszik. Kisajátítja, divatos szóval kolonializálja mások tapasztalatait, de nem képes arra, hogy autentikusan szólaltassa meg azokat a problémákat, amelyeket a kisebbségi csoport tagjai átélnek, és valójában nem a romákról szól, hanem – jó esetben – csupán a többségi társadalom működési zavarait képes feltárni.” (NEMÉNYI, 2001. 283.)

²³ PÓCSIK, 2014.

²⁴ Az anyag a 34. Magyar Sajtófotó Pályázaton (2015) elnyerte az André Kertész Nagydíjat.

²⁵ A meghívó mint forrásdokumentum megjelent: KÓCZÉ–NEMÉNYI–SZALAI (SZERK.), 2017. 272–274.

szeretője/Káli istennő, az öreg, pipás cigányasszony, a cigánymadonna, a cigány migráns szexmunkás (az emberkereskedelem áldozata) és a cigány gettólakó. A sorozat második része *A vágyak archívuma* címmel az etnográfiai fotók idealizált cigányképét²⁶ veszi górcső alá és kérdőjelezi meg, teszi zárójelbe közösségi gyűjtésből származó valódi családi képek segítségével.²⁷ A harmadik rész ugyanebben az évben került megrendezésre: Delaine LeBas *Mondj nemet az identitáslopásra* című tárlatát tekinthették meg a látogatók.²⁸ A projekt kurátora és a Gallery8 alapítója, Junghaus Tímea a következőképpen nyilatkozott céljairól: „[s]okat foglalkozom azzal, hogy milyen szinten intézményesül a rasszizmus az élet minden területén, így a tudományban és a művészetekben is. És hogy ezeket az intézményesült aszimmetriákat hogyan lehet lebontani, kikezdeni, kritizálni.”²⁹

A roma nők narratíváinak megosztása szempontjából egyedülálló kezdeményezés volt 2016–2017-ben az *Éljen soká Regina!* című színházi előadás. „A jelenetekből egy olyan tapasztalatközösség bontakozik ki, amelynek a nemi identitáson túl meghatározó eleme az is, hogy ezek a nők romák és az ellátórendszer is ekként azonosítja őket.”³⁰ A személyes történetek színpadra vitt változata egy kilenc hónapon át tartó művészetalapú társadalmi beavatkozás, pszichodramás terápia és az azt kísérő kutatás eredményeként született meg.³¹ A jellemzően közmunkán lévő borsodi roma nők narratíváiból olyan társadalmi gyakorlatok sora bontakozik ki, melyek gender- és etnikai alapon, női és roma mivoltukban egyaránt megbélyegzik őket. A darabban megosztott élményeik számos ponton rezonálnak saját tereptapasztalataimmal is.

A harmadik példám az Ame Panzh (Mi öten), egy öt fiatal roma értelmiségi által 2020-ban alapított csoport. A YouTube-on is elérhető podcast-sorozatban, illetve a www.baxtale.tv online felületen megjelenő szövegekben olyan, a nyilvánosságban sokszor marginalizált, vagy megítélésük szerint nem megfelelően tematizált jelenségekkel foglalkoznak, amelyek meghatározzák a Magyarországon élő roma emberek helyzetét. Anyagaikban gyakori téma az előítéletesség, a romákkal kapcsolatos sztereotípiák, a rasszizmus különböző, sokszor társadalmilag megtúrt vagy elfogadott formái. Ignác Judit, az alapító tagok egyike a szerzője a *Mérce* online felületen *A roma nők természetes élőhelye és életmódja* címmel megjelent esszének. Ebben a roma nőket tárgyiasító, dehumanizáló, sztereotip médiamegjelenések ellen szólal fel: hiteles megfogalmazásai jelen tanulmány számára is relevánsak. Egy, a bien.hu-n megjelenő, jó szándékkal, de meggondolatlanul megírt cikkel kapcsolatban a következőt írja:

²⁶ A sorozat ezen eleme értelmezhető a 2005-ben rendezett fotókiállításra (*Képek, cigányok, cigányképek*, Millenáris, kurátorok: Szuhay Péter és Szeljak György) adott megkésett válaszként is. Az akkori kritikák jól tükrözik a „kollektív sérelmeket”, a roma értelmiség türelmetlen vágyát, hogy saját önképük konstruálásának tevékeny részeseivé válhassanak. Ezeknek a törekvéseknek a megtestesüléseiként is értelmezhetőek az általam ismertetett példák.

²⁷ A romák vizuális ábrázolásának összetett problematikáját lásd például: KOVÁCS, 2009; SZUHAY, 2006; PÓCSIK, 2014.

²⁸ <http://gallery8.org/a-roma-test-politikaja-i> (Utolsó letöltés: 2022. február 17.)

²⁹ „Magyarországon nem érvényesül a roma kisebbség joga a kultúrája gyakorlásához” – Beszélgetés Junghaus Tímeával (<https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/rom/20879601.html> – Utolsó letöltés: 2022. február 17.)

³⁰ KRICSFALUSI, 2017.

³¹ DOROS, 2017.

„A cikk mellett, hogy hamis állításokat közöl, és teljesen általánosító képet fest a roma nőkről, megfosztja őket méltóságuktól és rasszizmusával nagyon káros hatást kelt. Mivel ebben más médiumokkal is osztozik, érdemes foglalkozni vele. A cikk írója azt a több ezerszer lerágott csontot dobja be, miszerint a cigány nők az élénk színű ruhákat részesítik előnyben, ezeket előszeretettel hordják nagy arany karika fülbevalókkal, a család férfi tagjaihoz képest alárendeltként pozícionálják saját magukat, nem dolgoznak, még akkor sem, ha van rá lehetőségük, nem mennek egyedül utcára, főleg csapatban járnak, ha kell egymás gyerekét is megszoptatják, hangosan veszekednek stb.”³²

Ignác soraiból érthető frusztráció süt. A média sokszor saját sztereotip premisszáinak alátámasztásához használja eszközként a romákat. A monori Tabánról megjelenő híradások, beszámolók egy része is az egzotikumot, a vadat, az ösztönöset keresi a romatelepi világának mélysége helyett.³³

A monori romatelepen élőknek is megvannak a maguk tapasztalatai az előítéletekről és kirekesztésről. B. I.-t (1984) elbocsátották takarítónői állásából, amikor a tulajdonos találkozott a párjával, akinek barna bőre egyértelművé tette a származását. Szintén B. I. (1984) mesélte, hogy az egyébként szigorú kritériumokhoz kötött meddővé tétel egy barátnőjének harmadik szülése után az orvos szinte túlzott előzékenységgel ajánlgatta. F. R. (2006) telepi fiú a szakképző iskolában töltött első hetekben számos, roma származására tett megjegyzést kapott egy tanárától, ami elmondása szerint komoly szerepet játszott abban, hogy teljesen elvesztette érdeklődését a tanulás iránt.

Gyermekvállalás: stratégiák és döntési mechanizmusok a sztereotípiákon túl

Az alábbiakban a terepkutatás során gyűjtött példákon keresztül mutatom be, hogy az egyes demográfiai jelenségek (például a korai gyermekvállalás) háttérében a sztereotipikus magyarázatok és hatalmi pozícióból, kívülről megfogalmazott interpretációk helyett milyen belső válaszai vannak az érintetteknek.³⁴

Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy a területileg és lélekszámban sem túl nagy romatelepi társadalma egy erősen heterogén közeg. A Szeretetszolgálat látóterében lévő családok körében párhuzamosan több eltérő trendet is érzékelhetünk a gyerekvállalás terén. Erre vonatkozó kvalitatív adataimat erősítik meg Géczy Dorottya és Varga Zsófia kvantitatív kutatási eredményei. Megállapítják, hogy az életkörülmények jelentőségéhez képest a kultúra (az egyén roma származása)

³² IGNÁCZ, 2020.

³³ Jelen tanulmány tárgyához szorosan nem tartozik hozzá, de állításmot alátámasztandó az alábbi publicisztikákat említeném negatív példaként vagy félresikerült próbálkozásként: ALBERT, 2018; CSILLAG, 2021.

³⁴ Jelen tanulmány kontextualizálásához nélkülözhetetlen ismerni a kérdés egészségügyi vonatkozásait. Ezek részletes ismertetésére azonban jelen keretek között nincs mód, hiszen a kutatás fókuszja nem ez, hanem a monori romatelepen élő nők lehetőségei az életük – ennél fogva testük, egészségük, családi életük és karrierjük – feletti kontroll gyakorlása. Az elmúlt évtizedek meghatározó kutatási eredményeit a magyarországi roma nők és az egészségügyi ellátórendszer kapcsolatáról, egészségtudatosságáról lásd többek között: NEMÉNYI, 1998; NEMÉNYI, 1999; NEMÉNYI, [é. n.]; FÓNAI-FÁBLÁN-FILEPNÉ NAGY-PÉNZES, 2007.

önmagában nem meghatározó faktor a nemi szerepek és a tradicionális nem-értelmezések kapcsán a magyarországi cigányok körében.³⁵ Durst Judit eredményei továbbá igazolják, hogy a társadalmi integráció magasabb fokán álló, legalább nyolc osztályt elvégzett, differenciáltabb társadalmi kapcsolatokkal („heterogén network”) rendelkező romák körében a demográfiai mutatók is megváltoznak.³⁶ A sokszor reflektálatlanul használt etnikus vagy kulturális faktorok jelentősége kicsi, így az etnicizált³⁷ vagy csoportista³⁸ megközelítések helyett más utakat kell választania a kutatóknak.³⁹

A serdülőkori gyermekvállalást a roma közösségen belül többen vizsgálták az elmúlt években.⁴⁰ A családtervezéssel és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök változásának kérdései azonban napjainkban sem vesztek aktualitásukból. Saját kutatási eredményeim is azt sugallják, hogy választott terepemen további kutatásokkal és új eredményekkel lehet finomra hangolni a témával kapcsolatos ismereteinket.⁴¹

Kiindulópontom, hogy a romatelepen élő nők motivációi, a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseiket befolyásoló tényezők sokkal változatosabbak, mint azt a kutatás általában feltételezi. Durst Judit 2007-es tanulmányában aszerint csoportosította a magas termékenységet magyarázó hipotéziseket, hogy a reprodukciós folyamatban résztvevőknek aktív vagy passzív szerepet tulajdonítanak.⁴² Kutatási eredményeim is megerősítik a szerző azon megállapítását, hogy a kérdés valódi megértése csak holisztikus megközelítéssel lehetséges.

„[E]gy közösség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben, illetve

³⁵ GÉCZY-VARGA, 2020. 10.

³⁶ DURST, 2007. 96–97.

³⁷ Az etnicitás/eticizált gyakorlatok kifejezést a következő értelemben használom: „[a]z etnicitás[ra] [...] nem úgy tekintünk, mint történetileg állandó, kulturálisan meghatározott szubsztanciára, de nem is úgy, mint ami csupán álarc, köpönyege az egyedül fontos strukturális viszonyoknak. Az etnicitás szerintünk mindenekelőtt egy viszonyt és hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan is fontos látásmódot jelöl, amely az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre: ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől, és e relációhoz többnyire egy hatalmi viszonyt is társít. Tekinthetünk azonban rá úgy is, mint egy mozgásban levő rendszer részére: ebben az értelemben az etnicitás közösségek vagy közösségek nevében történő küzdelem erőforrásokért, beleértve a szimbolikus erőforrásként működő elismerést.” FEISCHMIDT, 2010. 7–8.

³⁸ BRUBAKER, 2002.

³⁹ DURST, 2010.

⁴⁰ BÉKI, 2013; DURST, 2007; DURST, 2010; HUSZ, 2011; JAKAB, 2017; JANKY, 2005a; JANKY, 2005b.

⁴¹ Béki Orsolya 2013-ban publikált tanulmánya (BÉKI, 2013.) egy meg nem nevezett Pest megyei romatelepen vizsgálja serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okait. A 10 évvel ezelőtti kutatás helyszíne egy, a monorihoz megtévesztésig hasonlító szegregátum volt. Mélyinterjúkon keresztül a szövegben 10 fiatalat szólaltat meg. Saját munkám az általa megkezdettek folytatásaként is értelmezhető: hozott-e az elmúlt évtized változást az attitűdökben? Az explicit kutatói pozícióból végzett mélyinterjú és a „rejtőzködő” résztvevő megfigyelés eltérő módszerei mennyiben alterálják a kutatási eredményeket?

⁴² DURST, 2007. 75–76.

a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, a rokonság vagy a házasság intézménye, a párkapcsolatok jellemzői), valamint a – társadalmi változások nyomán ugyancsak változó – szubkultúra egyes elemei is.”⁴³

A serdülőkorú lányokkal szembeni elvárások

A monori romatelepen napjainkban uralkodó álláspontok megértéséhez abból indultam ki, hogy milyen normatív érvényű előírások vonatkoznak a serdülőkorba lépő fiatal lányokra mint a reprodukciós folyamatok kapujában álló személyekre. A telepen a mai napig szigorú elvárásokat támasztanak a lánygyermekkel szemben az öltözködést, viselkedést és párkeresést illetően. A legtöbb szülő számára fontos, hogy a lányaik becsülete ne váljon megkérdőjelezhetővé, ne hozzák őket hírbe senkivel, és ha már elköteleződtek valaki mellett, akkor tartsanak is ki. Így van ez annak ellenére, hogy a monori romatelepen élők nem tartják magukat egyetlen roma csoporthoz tartozónak sem,⁴⁴ és alapvetően nem tekinthetők zárt, hagyományörző közösségnek.

A Tabán heterogén társadalmában az eltérő szocioökonómiai státuszú családok közti különbségek az általam vizsgált esetekben is nyilvánvalóak. Mindezek ellenére általában igaz, hogy a lányok érényeit az egész közösség árgus szemekkel figyeli és óvja. Nemcsak a szülők – különös tekintettel az apákra –, hanem a testvér vagy rokon fiúgyerekek is figyelik és megítélik lánytestvéreiket. Érdekes ellentmondás, hogy ezzel szemben a felnőttek között gyakori a párkapcsolati hűtlenség, a hosszabb-rövidebb ideig tartó viszonyok, elszökések, az ezeket kísérő konfliktusok, fizikai összetűzések, majd mindezek csendes elrendeződése, a hűtlen fél visszafogadása, amit aztán nem illik firtatni, felhánytorgatni senkinek. Persze a telepieknek mindig van véleményük minderről, amit szívesen meg is vitatnak egymással az érintettek háta mögött. Úgy vélem, hogy a monori romatelepen az erős szülői, apai kontroll egy olyan, tradicionálisnak tűnő gyakorlat, melynek célja a botrányok elkerülése lenne. Másrészről viszont a botrányok megléte és következmény nélkülisége arról árulkodik, hogy valójában nincs olyan morális minimum vagy a szankciónak egy olyan rendszere, mely ezt a fajta szigorot megalapozottá tenné, így közösségi szinten sem bír normatív értékkel.

A következő példák azt mutatják, hogy ugyan a szülői aggodalmak és szándékok valódiak és egyértelműek, forrásuk nem ritkán személyes tapasztalat és ideig-óráig a fiatalok is komolyan veszik őket. Idővel azonban – mintha csak a kitarításukat díjazná – minden fél beletörődik a kialakult helyzetekbe és hosszabb távú következmények nélkül elfogadja azokat.

Az ősz során az egyik, akkor még 14 éves lány, H. A. (2006) randevúzni kezdett egy fiúval. Bízta benne, hogy a telepen túl már nem kell tartaniuk a várható következményektől, ezért a város más részein találkoztak. A lány unokatestvérei

⁴³ DURST, 2007. 77.

⁴⁴ Ugyan néhány családról számon tartják, hogy „teknősök” vagy „oláh cigányok” vannak az ősek között, de ez nem a mindennapokban megélt identitásként artikulálódik, hanem a többségtől minimálisan eltérő viselkedéselemek magyarázataként. A „teknős” (teknővájó) nők például tiszta, rendezett háztartást vezetnek, míg, ha egy férfiből „kijön az apja oláh cigány vére”, akkor az azt jelenti, hogy erőszakos, agresszív a nőekkel szemben.

(K. R., 2009. és K. V., 2013) azonban utánuk lopakodtak, meglesték őket és a lány apjának is elmondták a látottakat. H. A. (2006) hazaérve komoly verést kapott, a románc részben a szülői ellenállás miatt hamarosan kifulladt és nem lett folytatása. A lány szülei a későbbiekben beszélgetve több minden is elhangzott, ami kontextusba helyezi a történeteket. A beszélgetés apropóját egy olyan programlehetőség szolgáltatta, amely során legfeljebb 15 tabáni kamaszt eljuttattunk egy háromnapos táborba, ahol különböző csapatépítő, ön- és társismereti programokon vehettek részt képzett mentorok segítségével. A táborba fiúk és lányok egyaránt jöhettek. Eredetileg H. A. (2006) és két lánytestvére is a résztvevők között volt, de amikor kiderült, hogy H. A. (2006) legfrissebb udvarlója, K. J. (2005), aki vel hónapok óta kerülgették egymást, szintén a csapat tagja, az édesapa, H. K. (1986) megtiltotta H. A.-nak (2006), hogy elutazzon velünk. A helyzet rendezése és a szülők döntése mögötti mélyebb okok megértése érdekében felkerestem a családot, hogy meglássuk, a gyerekekkel elutazó felügyelőként tudom-e alakítani az álláspontjukat. Ekkor hangzott el néhány kulcs gondolat a szülői motiváció megértéséhez: a lány anyja, P. K. (1987) 13 évesen esett teherbe első gyermekével, H. A. I.-val (2003) akit nem tudtak maguk nevelni, a nagyszülők gondoskodtak róla. Ezt azóta elfogadta, de örökké bánni fogja. Az iskolát befejezni nem tudta, végzettsége nem lett, szakmát nem szerzett, emiatt sokkal kevesebb munkalehetőség közül tud válogatni. Konklúzióként a szülők, H. K. (1986) és P. K. (1987) megfogalmazták, amit sok más, hasonlóan fiatalon szülővé váló embertől is hallottam a telepen: imádják a gyerekeiket, nem bánták meg, hogy megszülettek, de nem kívánják nekik, amin ők maguk keresztülmentek gyerekként szülővé válva. H. A. (2006) és K. J. (2005) azóta is egy párt alkotnak, a szülők rosszallása, de hallgatlagos beleegyezése mellett.

A szülői szándék most (és korábban) is alapvetően az volt, hogy megóvják a gyerekeket a korai családalapítás okozta terhektől. K. Sz.-val (1983) beszélgettünk a szakiskolát idén kezdő lányáról, amikor az édesanya kissé teátrálisan, tekintetét az égre emelve, kezeit imára kulcsolva a következőt mondta: *„Én csak azért imádkozom, hogy az iskolát, ezt a három évet kijárja.”*

A szexuális edukáció és annak hiánya

Látható, hogy a múltban számos alkalommal mégis kudarcot vallott a szülők igyekezete. Milyen okokra vezethető ez vissza? Az egyik legfontosabb a szexuális nevelés hiánya. Sok esetben a többgyerekes felnőttek sincsenek tisztában azzal, hogy milyen feltételek mellett valósulhat meg a fogantatás, és emiatt azzal kapcsolatban is korlátozottak az ismereteik, hogy ezt hogyan lehet elkerülni. K. J. (1986) például meg volt róla győződve, hogy a vérzés 3. napján esik teherbe a nő, a többi napon biztonsággal lehet szexuális életet élni. Bizonytalan forrásokból, internetes állírdalokról származó információk keringenek közöttük, amelyek a legtöbb esetben teljesen megalapozatlanok. Fontos leszögezni, hogy ez a fajta információhiány sem a roma lét sajátja, hanem a szegénységgel, kirekesztettséggel, alacsony iskolázottsággal magyarázható.

Tanodai beszélgetéseim során gyakran előkerülő téma a gyerekvállalás, gyereknevelés, szülés és fogamzás, illetve ennek esetleges zavarai. K. A (2007) és H.

V. (2007) lányok gyakran kérdezgettek arról, hogyan történik a teherbeesés, vissza-visszatérő témává vált, minden apró részlet érdekelt őköt. Megkérdeztem, hogy szüleikkel tudnak-e ilyesmiről beszélgetni, amire vehemens tiltakozás volt a válasz. Az iskolában kapott felvilágosítást – saját bevallásuk szerint – nem érezték kielégítőnek, nem a saját, személyes kérdéseikre kaptak választ, és az egész osztály jelenlétében ezek az akciók gyakran poénkodásba, röhögésbe fulladtak. Mindez aggasztóan tükrözi a korszerű szexuális edukáció fontosságát és annak hiányából fakadó társadalmi kihívásokat. A tanulmány megírásának pillanatában, a köznevelési törvény módosításából fakadó anomáliák megoldatlansága miatt, még kisebb mozgásteret maradt az erre vállalkozó szakembereknek.⁴⁵ A gyerekeknek egyébként van (lenne) igénye az informálódásra. Az egyik fő motivációjuk az ismeretszerzésre épp az, hogy látva és hallva szüleik és más telepki családok küszködését a korai családalapítással és sok gyerekkel, ők már más jövőt képzelnek el maguknak.

A szexualitáshoz és testiséghez kötődő szóbeli megnyilvánulások a gyerekek mindennapi tapasztalatainak részét képezik. A felnőttek beszélgetéseinek, veszekedő asszonyok egymáshoz vágott vulgáris szitkainak gyakran fültanúi. Ugyanakkor releváns ismeretek híján a felnőttek képtelenek átadni nekik a fogantatás és családtervezés tudatosságához szükséges információkat.

Inkább a saját gyerek, mint a másé

A korai gyermekvállalás másik fontos motívuma sok esetben épp az erős szülői tiltás/kontroll kontraproduktivitása, valamint a nagyobb lányokra háruló kötelezettségek voltak. F. H. (1994). egy csoportos beszélgetés alkalmával a következőt mondta: „[t]iltottak tőle, hát akkor már inkább úgy voltam vele, hogy legyen saját gyerek, inkább azt nevelem és legalább azzal lehetek, akit szeretek”.⁴⁶ A mostani harmincasok jelentős része olyan családban nőtt fel, ahol gyakran 4–5 testvérnél is több volt. F. H. (1994) esetében az édesanya, V. H. (1973) összesen 8 gyereket szült. Ilyen népes családokban a 10 évesnél idősebb lányoknak jelentős szerepet kellett vállalniuk a háztartás vezetésében, kisebb testvéreik nevelésében.

A fiatal lányok bevonása a gyermeknevelésbe és a háztartásvezetésbe – akár az iskolai teljesítményük rovására – a mai napig megfigyelhető ott, ahol kisebb testvérek születnek. K. A. (2007) jó képességű lány, akit alapvetően nem fenyeget a bukás/pótvizsga veszélye. Két kisebb lánytestvére van, K. E. (2016) és K. L. (2021). Többször látogattam meg a családot és ezen alkalmak során K. A. (2007) rendszerint takarított, pakolt, vagy kisebb testvéreit pesztrálta, dajkálta. Amikor megkérdeztem, hol az édesanyja, általában azt a választ kaptam, hogy vásárolni ment, műkörmösnél, fodrásznál vagy a barátnőjénél van. Azóta is gyakran látom a városban K. A.-t (2007) iskolaidőben babakocsit tolni, több alkalommal

⁴⁵ A Gyermekjogi Civil Koalíció Erőszak Munkacsoportja felmérésének eredményei alapján megfogalmazott hatástanulmány a 2021-es tapasztalatokat mutatja be, de a kérdésben lényegi változás azóta sem történt.

⁴⁶ A romatelep belső logikája szerint, ha már megtörtént a teherbeesés, akkor – a szülők életkorára való tekintet nélkül is – a családok támogatják a párt a közös életük elkezdésében és a megszülető gyerek felnevelésében.

jelent meg a tanodában rábizott kishúgával, K. E-vel (2016), mert neki kellett rá vigyázni, vagy üzent neki az anyja, P. E. (1998), hogy menjen haza a Tanodából segíteni. P. E. (1998) viselkedése érthető annak tükrében, hogy maga is így szocializálódott, lánya iskolai teljesítménye nem kiugróan rossz, így nem érzi azt, hogy gyermeke jövőjét bármilyen módon is veszélyeztetné szülői döntéseivel. K. A. (2007) élete a felnőtt nőket imitálja: háztartást vezet, gyerekekről gondoskodik, alkalmanként műkörmöshöz jár és fodrászhoz. Mindezt látva, és az F. H. (1994) által elmondottakat felidézve, valóban felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mit tartogathat az élet a számukra, ami miatt érdemes a családalapítást későbbre tolni. A lányok már kiskamaszként az általuk ismert, korlátozott lehetőségek (és azok hiányának) tudatában szönek a jövőre vonatkozó terveket, melyek saját, belső nézőpontjukból átgondoltnak és logikusnak tűnhetnek.

Ambíciók

Ugyanakkor hiba lenne azt feltételezni, hogy a romatelepi lányokból eleve hiányzik az ambíció. A várandóság, szülés és gyereknevelés témája iránt nagyon érdeklődő H. V. (2007) 2022 júniusában ballagott el az általános iskolából. 2021 őszén sokat beszélgettünk továbbtanulásról, iskolaválasztásról, és ekkor elmondta, hogy cukrász szeretne lenni és Nagykőrösön vagy Budapesten tanulni, akár kollégistaként is. Tervei sajnos nem valósulhattak meg, mert a legtöbb tabáni gyerekhez hasonlóan őt sem engedték el a szülei másik településre tanulni. Több, a továbbtanulás előtt álló gyerek családjával beszélgetve a legfőbb érvek – fiúk és lányok esetében is – a helybeni iskola választása mellett, hogy így elkerülhetőek a napi ingázással járó kényelmetlenségek, illetve jobban rálátnak a gyerekek szociális kapcsolataira („*Ki tudja, hogy ott Pesten vagy bárhol milyen társaságba keveredne...*”)⁴⁷ A helyi technikum és szakképző iskola pedig a lányok számára csak bolti eladó és felszolgáló képzéseket kínál. Az ilyen mértékben korlátozott lehetőségek mellett a továbbtanulás a legtöbb lány számára hamar veszít a vonzerejéből. Az önállóbb élet vágya más, elérhetőbb opciók felé tereli őket, így gyakran a családalapítás felé fordulnak, attól remélve a szülőktől való, legalább részleges függetlenedést.

Egy jó képességű nyolcadikos lány, K. K. (2008) arról panaszkodott, hogy a körzetes iskolában (mely az évek alatt kimondva-kimondatlanul is szegregált iskolává vált) nem tud kiteljesedni. Az ott tanító pedagógusok ugyanis kényszerűségből az osztályban nagy számban jelen lévő, különböző nehézségekkel küzdő gyerekekhez igazítják a leadott anyag mennyiségét és mélységét. Ezt érzékelve K. K. (2008) is elbizonytalanodott, hogy vajon egy gimnáziumi környezetben lépést tudna-e tartani a többi diákkal, vagy be kell érnie a helyi technikummal. Tervei pedig lennének: érettségi, felsőfokú végzettség megszerzése, külföldi tanulmányok. Jelenleg nagyon bizonytalan, hogy bele merjen-e vágni, hiába kínál segítséget a tanulásban a Tanoda, vagy lennének roma fiatalok mentorálását célzó pályázati lehetőségek.

⁴⁷ L. J. (1990)

Gyerekvállalás mint menekülés

Van, mikor a korai gyerekvállalás a menekülés lehetősége. Három lánytestvér, K. É. (1991), K. H. (1992) és K. Szi. (1997) mind nagyon fiatalon, 13–14 éves korukban váltak először anyává, és érdekes módon három fiútestvér lett a párjuk. A lányok feltestvére, K. J. (1986) elmondta (és a telepen mások is megerősítették), hogy apjuk brutális, kegyetlen, bántalmazó személy volt, aki K. J. (1986) édesanyját is rendszeresen verte, megalázta, és ezért a családja kimenekítette a nőt, K. J. pedig a telepen élő nagymamájánál nevelkedett. A három lánytestvér, K. É. (1991), K. H. (1992) és K. Szi. (1997) édesanyja fiatalon elhunyt, amit sokak szerint a soroza-tos verések és kízsások okoztak. K. J. (1986) párja, B. I. (1984) elmondása alapján a lányok a toxikus otthoni környezet helyett választották inkább a korai gyermek-vállalást. A három lánytestvérrel beszélgetve, életútjukat megismerve az a benyo-másom, hogy döntésük hátterében nem pusztán romantikus érzelmek vagy a tájékozatlanság állt, hanem felmérve korlátozott mozgásterüket és a lehetséges kiutakat az erőszakos apa fennhatósága alól, az egyetlen olyan megoldást választották, mely a romatelep logikája szerint véglegesnek tekinthető. A teherbeesés után ugyanis már nem szokás elválasztani akarataik ellenére a fiatalokat egymástól.

Ragaszkodás a gyermekhez - az érzelmek szerepe a döntésekben

A tudatosság mellett természetesen a párválasztással, gyermekvállalással, család-alapítással kapcsolatos döntések hátterében megjelennek az érzelmek is. A gyerek a közösség számára becses, ezért noha nem ritka az abortusz, de a női termékeny-ség és a gyermekszülés képessége önmagában érték. A termékenységi gondokkal küzdő nőkről szájalommal beszélnek, az egymásnak címzett káromkodások visz-szatérő eleme a gyermekszülésre való alkalmatlanság felemlgetése. K. Sz. (1983), aki korábban aggodalmát fejezte ki, hogy 15 éves lánya nehogy teherbe essen a szakma megszerzése előtt, kérdésemre, hogy anyaként mit javasolna ilyen hely-zetben, azt mondta, hogy az elsőt semmiképp sem akarná, hogy lánya elvetesse.

A megszülető gyerek másfelől a kapcsolatok kétséget kizáró pecsétje. Viszonylag ritka a ténylegesen megkötött házasság a telepen élő párok között, de azoknak a kapcsolatoknak a legitimitását senki nem kérdőjelezi meg, ahol a felek közös gye-reket nevelnek. A már megszületett gyerek felneveléséhez a családok még a leg-nehezebb körülmények között is ragaszkodnak, és ahol az anya nem képes vagy nem akarja ellátni ezen feladatait, általában a nagyszülő lép a helyébe. K. Er. (1988) ötödik gyermeke születése után kevesebb mint 24 órával hazajött a kórházból, az újszülöttet bent hagyta és nem is akarta hazahozni. A nagymama ment és hozta ki a gyereket, hogy a családban maradjon. Hasonlóképpen a nagymama lépett az édesanya helyébe és gyámként neveli K. A. S.-t (2011) és K. I.-t (2013), két másik unokájával egyetemben. K. A. S. (2011) és K. I. (2013) anyja egyébként kapcsolatban van a gyerekekkel: miután az apával szétváltak, a telepen talált új párra, akinek további gyerekeket szült.

Beszélgetéseim alapján az a benyomásom, hogy a telepen élő nők közül többen is érzékelik, hogy demográfiai mutatóik és gyermekvállalási hajlandóságuk eltér az őket körülvevő, nem roma többség gyakorlatától. Több esetben osztották meg

velem vívódásukat, hogy megtartsák vagy sem az aktuális magzatot – bár néha úgy éreztem, ez nem személy szerint nekem, hanem az egyik telepí autoritás képviselőjének szól. Bár egymásról is gyakran megjegyzik bizalmas körben, hogy „*minek annak még egy gyerek, hát a meglévőkről sem tud gondoskodni?!*”, hozzá vannak szokva, hogy komolyabb számonkérésre az egészségügyi és szociális intézményektől számíthatnak. Gyakori érv volt ilyen témájú beszélgetéseink alatt, hogy ők – józan felnőttként – belátják, hogy a racionális döntés a terhesség megszakítása lenne, de a már meglévő gyerekek kérélik anyjukat, hogy mégiscsak tartsa meg a magzatot. A jobb szocioökonómiai státuszú családok esetében egyébként gyakran megfigyelhető, hogy szinte erőn felül törekednek a gyerekek materiális igényeinek kielégítése, így semmiképp sem vetném el annak lehetőségét, hogy valóban az ő kéréseik fognak a legnagyobb súllyal latba esni a döntés meghozatalakor. Általában azonban ez a témakör volt az, ahol a leginkább érzékeltem a kutatás során, hogy beszélgetőtársaim nehezen vonatkoztatnak el a nekem tulajdonított szereptől.

K. K. E. (1991) ötgyermekes édesanya, legkisebb gyermeke 2021 decemberében született. A terhesség során az apa egy másik nővel viszonyt kezdett és elhagyta a családot. Ennek következtében K. K. E. (1991) lakhatása is megoldatlanná vált, mert addig a férfi anyjának házában éltek. Az ősz során gyakran láttuk a családot egyik rokontól a másikhoz költözködni, a terhes nőt négy gyerekével járni az utcát, babakocsiban és talicskában tolva a kevés ingóságukat. Ebben a kilátástalan helyzetben felmerült a gyermek örökbeadásának lehetősége, amit K. K. E. (1991) komolyan fontolóra vett, többször ki is jelentette, hogy nem vágyik az újabb gyerek nevelésével járó terhekre. Az örökbeadásra mégsem került sor; ebben saját bevallása szerint a legnagyobb szerepet az játszotta, hogy a nagyobb gyerekei ragaszkodtak a kisbaba megtartásához. A család sorsa jelenleg rendeződött, az apai nagymama házában kaptak egy nagyobb méretű szobát. A férfi időközben visszatért a családjához, amit K. K. E. (1991) kénytelen volt elfogadni. („*Hát mit csináljak? Nincs hova menjünk, ez az anyja háza... meglátjuk, mi lesz.*”)

K. M. (1988) két gyermek, P. A. J. (2012) és P. N. (2013) édesanyja. Kezeletlen cukorbetegsége miatt 2022 tavaszán sebgyógyulási problémák, üszkösödés miatt több lábujját amputálni kellett, lábfejét felnyitották, júniusban térd alatt az egyik lábát amputálták és jelenleg is bizonytalan, hogy kell-e folytatni a műtéteket. Valószínűleg szintén a kezeletlen cukorbetegség miatt az elmúlt években több vetélése volt, de idén tavasszal, éppen a lábával kapcsolatos problémák kezdetén derült ki, hogy ismét várandós lett. A lábamputáció lehetősége és az emiatt kialakult súlyos pénzügyi nehézségek, valamint a férje kifejezett kérése ellenére is K. M. (1988) úgy döntött, megtartja a gyermeket. Nagyobb gyermekeik közül P. N. (2013) tartós beteg, P. A. J. (2012) pedig tanulási és magatartászavarokkal küzd, a család életkörülményei meglehetősen rosszak. K. M. (1988) ragaszkodása a gyermekekhez teljesen irracionálisnak tűnhet, de elhatározásában semmi nem tudta megingatni. Nyilvánvalóan érzelmileg erősen motivált döntést hozott, de az ő perspektívájából szemlélve ez mégiscsak egy saját jogon meghozott döntés volt. A gyerek iránti vágya olyan régről és mélyről fakadt, hogy egészségügyi és anyagi nehézségei sem tudták felülírni, és még a férjével is konfrontálódott miatta.

Összességében azt tapasztaltam, hogy a romatelepen élők döntéseinek háttérben is ugyanúgy találunk érzelmi motívumokat, mint a nem romák esetében, de ez

közel sem azonos azzal a sztereotipikus felfogással, mely a romákat ösztönös, naiv, impulzív természeti lényekként, vademberekként értelmezi. Sőt, ennek ellenpólusa sem állja meg a helyét, melynek értelmében a roma szülők pusztán anyagi megfontolásból, a felhasználható segélyek maximalizálása érdekében, hideg számításból szülnék minél több gyereket,⁴⁸ akikkel aztán nem foglalkoznak. Döntéseik háttérben egyaránt találunk racionális és emocionális faktorokat, egyéni habitustól, pillanatnyi egzisztenciális helyzettől és személyes ambícióktól függő arányban keveredve egymással.

Terhességmegszakítás, fogamzásgátlás, művi meddővé tétel

Igyekeztem a kutatás során a fogamzásgátlás és az esetleges nem kívánt terhességek megszakításának lehetősége kapcsán is érdeklődni. Ahogy Bourdieu, Hogan, valamint Schneider és munkatársai megállapításaira és kutatási eredményeire hivatkozva Durst Judit is rámutatott, a születésszabályozás problémájának vizsgálata nélkül nehéz megérteni a sok gyermek vállalása mögött húzódó indítékokat.⁴⁹ Kutatásom jelen pontján erre a kérdéskörre vonatkozóan csupán részleges információkkal rendelkezem.

A telepi társadalom alsóbb szintjein elhelyezkedő, alacsony szocioökonómiai státuszú családok esetében nehéz tudatosan alkalmazott technikákról beszélni. A fogamzásgátlásnál gyakoribb a nemkívánt terhességek megszakítása.⁵⁰ P. A. (1995), nehéz körülmények között élő, sokgyermekes édesanya a telepen élő ismerősei és a szakszolgálat munkatársai némi győzködésének⁵¹ hatására a télen, 2022 legelején az aktuális terhessége megszakítása mellett döntött. Ennek ellenére 2022 őszére várja következő gyermekét, aki minden valószínűség szerint rövid idővel az előző várandóságot lezáró abortusz után fogant. A család rossz körülményei miatt a gyereket nem fogják kiadni a születése után a kórházból – a telepi szóbeszéd szerint vagy erről az egyről mond le, vagy valamennyi kiskorút kiemelik a családból. B. I. (1984) elmondása szerint a kórházi szonográfus megtagadta, hogy elárulja a magzat nemét az anyának arra hivatkozva, hogy „*minek azt magának tudni, úgysem maga fogja felnevelni*”. A telepen élők általános vélekedése szerint P. A. (1995) nem képes felelősségteljes döntések meghozatalára, élettársa alkoholbeteg, kettejük kapcsolata nem kiegyensúlyozott és a gyerekeit súlyosan elhanyagolja. Szánalommal viseltetnek a család iránt, de egyértelműen felelőssé teszik őket saját helyzetükhöz.

⁴⁸ Kutatások több ízben felhívták a figyelmet arra, hogy ez a megközelítés számszerűen sem igaz, tehát csupán a segélyért gyereket vállalni anyagilag nem kifizetődő. (BÉKLI, 2013. 118.).

⁴⁹ DURST, 2007. 76–77.

⁵⁰ Az abortusz mint eljárás megítéléséről az elmúlt évszázadban Magyarországon lásd: PETŐ-SVÉGEL, 2021.

⁵¹ Az, hogy a szociális és egészségügyi ellátórendszer különböző szereplői milyen módon igyekeznek hatást gyakorolni a várandós anyákra és adott esetben a terhesség megszakítása felé terelgetni őket, nyilvánvalóan múlik az egyes szakemberek egyéni habitusán is. Azt azonban, hogy ez az attitűd létezik, és rendszerszinten markánsan jelen van, nem csupán saját tereptapasztalataim, hanem Neményi Mária kutatásai is alátámasztják. (NEMÉNYI, 2006. 571–573.)

A magasabb státuszúak között is majd' minden család, illetve nő átesett művi terhességmegszakításon élete során. A kisgyerekek számára is sokkal inkább magától értetődő annak lehetősége, hogy a nemkívánt magzatot el lehet vetetni, mint az, hogy a legtöbb magzat egy tudatos döntés eredményeként, vágyott gyermekként érkezik a családba. Saját várandóságom hírét a 12. hét betöltése után osztottam meg a tanodás gyerekekkel, akiknek az első, zsigeri reakciója a következő volt: „*Hát de akkor ezt már nem lehet elvetetni!*” Illetve: „*Lilla néni, akkor ezt már muszáj megtartani, ugye?*” Fontos indikátor, hogy az általános iskolás gyerekek pontos ismeretekkel rendelkeznek a terhességmegszakítás lehetőségének időbeli korlátairól.

Neményi Mária kilencvenes években végzett kutatásai nyomán is tükröződik, hogy azokban a – monorihoz hasonlóan nem hagyományörző, nem zárt – roma közösségekben, ahol egyszerre találkozunk viszonylag magas gyerekszámokkal és az abortusz mint születésszabályozási eljárás hangsúlyos jelenlétével,⁵² a családok nagyobb mérete mögött meghatározó faktor a tudatlanság, a tájékozatlanság vagy a tudatosság hiányának szerepe. Neményi kutatásai is igazolták, hogy a nem roma nőkhöz képest a roma nők körében szignifikánsan magasabb az abortuszok száma,⁵³ ami a gyerekek tájékozottságát is érthetőbbé teszi. Mivel a telep társadalmának valamennyi szintjén találkozunk az abortusszal, úgy látom, ez elsősorban nem a preventív fogamzásgátló technikák alkalmazása mellett megfogadó, nem kívánt terhességeket hivatott megszakítani, hanem a megelőző fogamzásgátlást helyettesíteni.⁵⁴

A romatelepen általános vélekedés szerint a nő dolga gondoskodni a védekezésről.⁵⁵ Azokban a párkapcsolatokban, ahol jelen van bármilyen fogamzásgátlási módszer, a hormonális megoldások a legkevésbé elterjedtek. A fogamzásgátló tabletták szedése olyan rendszerességet követel meg a minél magasabb hatékonyság érdekében, amit az általam megkérdezettek nagy része nem érez kényelmesnek. A gumióvszer és a megszakítós együttlét mint alkalmi védekezési mód, illetve a spirál mint tartós eljárás a leginkább elterjedtek. („*Azok mind spirálosak!*” – B. I. (1984) megállapítása a magasabb szocioökonómiai státuszú K. É. [1991] és K. Szi. [1997] kapcsán.) Ez főképp azokra jellemző, akiket a terepmunka során összességében tudatosabbnak ismertem meg mind a családtervezés, mind általános életvezetési döntéseik kapcsán. K. Sz. (1983), négygyerekes anyja a szülések után minden alkalommal spirált tetetett fel, melyet csak akkor vetetett le, mikor párjával döntöttek a következő gyerek vállalásáról.

Többektől hallottam, hogy szívesen keresnének tartós megoldást a teherbeesés elkerülésére, és foglalkoztatja őket a művi meddővé tétel lehetősége. Ennek az

⁵² NEMÉNYI, 2006. 604.

⁵³ NEMÉNYI, [é. n.].

⁵⁴ K. H. (1992) az aktuális várandósága kapcsán jegyezte meg nekem egy beszélgetés alkalmával: „*Jajj, Lilla, nem tudom mit csináljak. Egyik nap úgy érzem, hogy elvetetem, megbeszélem a védőnővel, hogy megyek a papírokért. De a gyerekek sírnak, hogy ne tegyem, úgy ragaszkodnak hozzá. És nem tudom, miért, de ehhez a gyerekhez én is ragaszkodom. Tudod, én, ha elhatározom magam, akkor már másnapra elintézem, hogy megyek az abortuszra. Ezelőtt már nyolcat vetettem, de most ehhez úgy ragaszkodom, nem tudom, miért.*”

⁵⁵ „*Hát de most nem igaz, hogy az a nő dolga, hogy ha nem akar terhes lenni, akkor tegyen róla?*” P. An. (1990).

eljárásnak az 1997. évi CLIV. törvény 187. §-a foglalja össze a jogszabályi háttérét. Az itt leírtak értelmében a 40. életévét betöltött, vagy 3 gyermekkel rendelkező személyek kérhetik a procedúra végrehajtását, ugyanakkor a döntésük megszületését követően 6+6 hónapos átfutással kerülhet csak sor a műtetre.

Az általam megkérdezett nők egyáltalán nem egy transzparens, egyértelmű és egységes gyakorlatról számoltak be. Sok esetben azt mesélték, hogy az általuk felkeresett orvosok egyéb feltételekhez is kötötték a műtét elvégzését: a meglévő három gyerek között mindkét nemből kell, hogy legyen, vagy ha azonos neműek a gyerekek, akkor mindhárom szülés hasi úton, császármetszéssel történt. Ahogy korábban is említettem, volt, aki kifejezetten rossz néven vette, amikor az orvos túlzott előzékenységgel ajánlotta neki a művi meddővé tételi eljárást. Ugyanakkor hiába elérhető rengeteg nehéz helyzetben lévő roma nő számára már meglévő gyermekeik száma alapján az eljárás, ha azt a társadalombiztosítás nem támogatja. A kórházak által megszabott több tízezer forintos árat épp a leginkább rászorulóknak nem engedhetik meg maguknak. Megítélésem szerint ez a helyzet egy olyan strukturálisan diszkriminatív gyakorlat, mely hátrányosan megkülönböztet minden rászoruló, hátrányos helyzetű nőt – köztük jelentős mértékben a romákat. Idősebb asszonyokkal beszélgetve derült ki, hogy az egészségügyben dolgozók is érzékelik a helyzet igazságtalanságát és az anya kérésére, amennyiben császármetszésre kerül sor és egyébként megfelel a művi meddővé tétel feltételeinek, „fű alatt” elvégzik a műtétet.⁵⁶

Változó idők – változó gyakorlatok?

Ugyan a múlt gyakorlatai a mai napig élnek és hatnak a Tabánban, az elmúlt 10–15 év mégis sok változást hozott a telepen. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat folyamatos jelenléte és az emiatt el nem apadó, rendszeres adományok, a közelben megnyitott gyárak és logisztikai központok kínálta munkalehetőségek, a nők növekvő mértékű munkába állása mind hozzájárultak ahhoz, hogy a családok jelentős része általában véve nagyobb anyagi biztonságban él, mint a 2000-es évek első évtizedében. Kolléganőm, Némethné Fiel Gabriella 10 évvel ezelőtt kezdett a telepen dolgozni, így emlékezett vissza az akkori időkre:

„Volt olyan gyerekem, aki leckeírás közben kiesett a padból. Mikor kérdeztem, evett-e, mondta, hogy igen, tésztát. Tegnap ebédre. Volt a tanodában kenyér, lekoár, gyorsan

⁵⁶ K. Sz.: „... és neki is császár volt, de megbeszélte az orvossal, hogy ha már úgylis felvágják, akkor el is kötik.”

L. L.: „Fizetnie sem kellett érte?”

K. Sz.: „Így akkor nem kellett neki...”

L. L.: „És mi került bele a zárójelentésbe? Mivel indokolta az orvos az elkötetést?”

K. Sz.: „Hát kitalált valamit, hogy életveszélyben volt vagy valami ilyesmit, és hogy ezért elkerülhetetlen volt, hogy elkösse.”

L. L.: „De akkor ez gyakran előfordul, hogy meg lehet beszélni az orvossal?”

K. Sz.: „Hát, ha császár, akkor igen. Nézd meg azt a másikat is, ő négyet szült természetesen, neki nem lehetett megoldani, hogy elkössék. De ha császár, akkor általában megoldják, hogy meg legyen csinálva.”

megettettem. Azután már direkt figyeltünk rá, hogy valami ennivaló mindig legyen, hogy ha jönnek és látjuk, hogy kell, tudjunk nekik adni. Éhesen nem lehet leckét írni. Na, ilyen szegénység volt akkor.”⁵⁷

A családok anyagi helyzetének javulása, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nyújtotta szolgáltatások (segítséget nyújtanak a hivatalos és orvosi ügyek intézésben, szükség esetén fuvart biztosítanak, adósságrendező és pénzügyi tanácsadásra van lehetőség, tárgyi adományokat osztanak, gyerekeket fejlesztenek, korrepetálnak, munkahelyeket teremtenek helyben, felnőttképzési lehetőségeket szerveznek stb.) más tényezők mellett hozzájárultak ahhoz, hogy – Deákné Juhász Katalin modellprogram-vezető megállapítása alapján – hosszú évekig nem volt extrém fiatal várandós a telepen.⁵⁸

Természetesen, ami a Tabánban korai, az osztársadalmi szinten az extrém kategóriába esik (13–14 év). A helyi viszonyokat és eltérő demográfiai jellemzőket jól érzékelteti, hogy a 17–18 éves korú lányok esetében a teherbeesés már a legtöbbször a tudatos családbővítés felé tett lépés, amit a családok is elfogadnak.⁵⁹ Többen vannak a most 18–25 éves korosztályban, akik már szültek, de tudatosan kitolják a további gyermekvállalás időpontját, és eleve nem gondolkodnak kettőnél több gyerekes családmóddal. K. Me. (2000) és K. Kl. (1998) mindketten úgy érzik, egy gyermekkel is teljes az életük, és ugyan nem vetik el a lehetőségét a családbővítésnek, ezt inkább húszas éveik második felére tervezik. H. Al. (2003), egy egyéves kisfiú édesanyja, a közelmúlt ismét várandós lett. A családdal egyetértve, noha lakhatásuk megoldott és párkapcsolata stabil, a terhesség megszakítása mellett döntöttek. Amikor az okokról kérdeztem, azt említette, hogy a kicsi gyereke mellett nem vágyik újabb kisbabára. Az említett három lány, K. Me. (2000), K. Kl. (1998) és H. Al. (2003) esetében is közös, hogy párkapcsolatuk kezdete jóval megelőzte a gyerekvállalás időpontját. Mindhárman 13–17 éves koruk között ismerkedtek meg párjukkal, és legkevesebb 3 évvel később váltak szülővé.

Döntésük háttere felől érdeklődve a sokgyerekes léttel járó nehézségek elkerülését, egészségügyi kockázatokat, saját karrier vágyát és a kevesebb gyerekkel járó nagyobb szabadságot említették. Saját várandóságomról beszélgetve többször elhangzott, hogy ők jelenleg mennyire nem vágnak az újszülött gondozásával

⁵⁷ Némethné Fiel Gabriella Piroska (Az interjú készítésének ideje: 2021. november 12.)

⁵⁸ Janky Béla 2005-ben a KSH és a 2003-ban végzett országos „cigányvizsgálat” adatai alapján röviden áttekintette a roma nők gyermekvállalási magatartásának néhány sajátosságát. Ennek egyik konklúziója a korai gyermekvállalással kapcsolatban, hogy nem rajzolódik ki egységes tendencia a magyarországi roma közösségek esetében. (JANKY, 2005b.) Ez a megállapítás az elmúlt közel húsz évben sem veszített érvényességéből, így az általam leírt, kvalitatív adatok sem alkalmasak arra, hogy a monori romatelepen kívül érvényes, általános tanulságokkal szolgáljanak.

⁵⁹ A tanulmány szempontjából nincs központi jelentősége, de fontos megemlíteni, hogy a lakhatási viszonyok miatt ez mégsem feltétlenül jelent teljes önállóodást és teljes értékű felnőtté válást. A legtöbb esetben a fiatal szülők még éveig az egyik fél szüleivel közös háztartásban élnek. Utóbbiak, mint a többgenerációs család vezetői, jellemzően munkaképes koruk végéig megőrzik dominanciájukat. A helyzet átalakul, amikor a fiatal pár tagjai válnak a fő kenyérkeresővé, de az idős szülők nyugdíja, segítsége a háztartás vezetésében és a gyerekek körül továbbra is nélkülözhetetlen. Azt látjuk tehát, hogy a gyermekvállalás a felnőtté váláshoz vezető fontos lépcsőfokok egyike, de legtöbb esetben nem jelent teljes függetlenedést.

járó kihívásokra és mennyire jó érzés, hogy saját keresettel rendelkeznek, nagyobb szabadságuk van a szabadidejük eltöltésében, szociális életük újra élénkebbé vált. Jelenleg egyikük sem rendelkezik önálló lakhatással, a közeljövővel kapcsolatos tervek között a teljes függetlenedés szerepel célként az újabb gyerek vállalása helyett.

Összefoglalás

Csepeli György egy 2008-as tanulmányát a következő szavakkal zárja: „*Nincs tovább mit kutatni. Az újabb és újabb közvéleménykutatások nem hoznak új információt. A román roma viszony eljutott a forrópontig. Eljött a tettek ideje.*”⁶⁰ Szerencsésnek érzem magam, hogy a romatelepen végzett napi munkám során a tetteimmel is hozzájárulhatok ahhoz, hogy a sokszor rendszerszintű kirekesztő gyakorlatok ellenében is esélyt adjunk a roma fiataloknak. Ugyanakkor meg vagyok róla győződve, hogy a kutatások sem veszítették el létjogosultságukat.

Saját célkitűzéseim között első helyen szerepelt, hogy az általam publikált anyag ablakot nyisson egy sokszorosán megbélyegzett csoport, a roma nők életére. Kutatásom kiindulópontja az volt, hogy a romatelepen élő nők jelentős része, minden interszekcionális hátránya és korlátozott mozgástere ellenére, az életét meghatározó döntéseiket – a romákat ösztönös, impulzív, naiv embereknek látó sztereotipikus megközelítésekkel szemben – még olyan szélsőséges esetekben is, mint a serdülőkori gyermekvállalás, tudatos, kontrollált módon hozza meg. Amennyiben pedig ettől eltérő mintát látunk kirajzolódni, az nem a vélt etnikus vagy gender-alapú okokra vezethető vissza, hanem az érintettek alacsony szocioökonómiai státuszára.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALBERT

- 2018 ALBERT Ákos: Százmilliók mennek a monori szegénytelep felszámolására, a német EP-képviselő mégis Afrikához hasonlította. *444.hu*, (2018. május 19.) (<https://444.hu/2018/05/19/szazmillio-k-mennek-a-monori-szegenytelep-felszamolasa-a-nemet-ep-kepviselo-megis-afrikahoz-hasonlitotta> – Utolsó letöltés: 2022. március 10.)

BALÁZS

- 2020a BALÁZS András: A fővárosi roma szegény családok kapcsolathatárai. *Metszetek*, 9. (2020) 1. sz. 97–120.
- 2020b BALÁZS András: A Magdolna negyedben élő roma szegény családok társas kapcsolatai és baráti viszonyai. *Socio.hu*, 10. (2020) 3. sz. (<https://socio.hu/index.php/so/article/view/827/829> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 12.)

⁶⁰ CSEPELI, 2008.

BALOGH

- 2017 BALOGH Lídia: A nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés lehetőségei Magyarországon. Közpolitikai állásfoglalás. In: *A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség, 2017. 24–31.

BÉKI

- 2013 BÉKI Orsolya: A serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, (2013) 3. sz. 117–129.

BRUBAKER

- 2002 BRUBAKER, Rogers: Ethnicity without Groups. *European Journal of Sociology*, XLIII. (2002) 2. sz. 163–189.

CSEPELI

- 2008 CSEPELI György: Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban. (http://csepele.hu/pub/2008/csepele_ciganyok_gadzok.pdf - Utolsó letöltés: 2022. március 23.)

CSILLAG

- 2021 CSILLAG Péter: A telepen nincs forgatókönyv – Monoron a sáros udvaron is rúgják a labdát. *Nemzeti Sport*, (2021. december 21.) (https://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/a-telepen-nincs-forgatokonyv-monoron-a-saros-udvaron-is-rugjak-a-labdat-2866989 - Utolsó letöltés: 2022. március 12.)

DOROS

- 2017 DOROS Judit: Éljen soká Regina! *Népszava Online*, (2017. május 11.) (https://nepszava.hu/1128960_eljen-soka-regina - Utolsó letöltés: 2022. április 12.)

DUPCSIK

- 2009 DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
[é. n.] DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe*. [H. n.], [É. n.], [K. n.] (<https://tte.hu/media/pdf/ciganykep.pdf> - Utolsó letöltés: 2022. szeptember 3.)

DURST

- 2007 DURST Judit: Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a gettóban. *Demográfia*, 50. (2007) 1. sz. 74–103.
2010 DURST Judit: „Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...” Etnicitás és reprodukció. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 173–194.
2011 DURST Judit: A Látogató. *Beszélő Online*, 16. (2011.) 3. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-latogato> - Utolsó letöltés: 2022. augusztus 7.)

FEHÉR-VIRÁG

- 2014 FEHÉR Katalin – VIRÁG Tünde: Élet egy kisváros peremén. *Tér és Társadalom*, 28. (2014) 3. sz. 50–65.

FEISCHMIDT

- 2007 FEISCHMIDT Margit: Az antropológiai terepmunka módszerei. In: *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Szerk.: KOVÁCS Éva. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 223–233.
- 2010 FEISCHMIDT Margit: Megismerés és elismerés: Elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 7–29.

FÓNAI-FÁBIÁN-FILEPNÉ NAGY-PÉNZES

- 2007 FÓNAI Mihály – FÁBIÁN Gergely – FILEPNÉ NAGY Éva – PÉNZES Mariann: Szegénység, egészség és etnicitás. Északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalata. *Szociológiai Szemle*, 17. (2007) 3–4. sz. 53–81.

GÉCZY-VARGA

- 2020 GÉCZY Dorottya – VARGA Zsófia: A kulturális különbségeken túl: nemi reprezentációk és nemi identitás fenyegetettség a roma és nem-roma társadalomban Magyarországon. *Acta Sana*, XIII. (2020) 1. sz. 3–13.

GEERTZ

- 2001 GEERTZ, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Szerk.: GEERTZ, Clifford. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 194–226.

HUSZ

- 2011 HUSZ Ildikó: Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54. (2011) 1. sz. 5–22.

IGNÁCZ

- 2020 IGNÁCZ Judit: A roma nők természetes élőhelye és életmódja. *Mérce Online*, 2020. december 5.
(<https://merce.hu/2020/12/05/a-roma-nok-termeszetes-elohelye-es-életmodja/> – Utolsó letöltés: 2022. május 2.)

JAKAB

- 2017 JAKAB Bianka: A korai szülés problémája az iskolában. In: *Egyenlő esélyek, lehetőségek és megoldások. Válogatott tanulmányok az Esélyért Társadalmi Műhely munkáiból*. Szerk.: BARTÓK Boglárka – FERENCsik Marcell – KEGYES Erika – FEKETE Sándor. Miskolc, Nyomdabox Kft., 2017. 163–172.

JANKY

- 2005a JANKY Béla: A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szerk.: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István

György. Budapest, TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 2005. 136–148.

- 2005b JANKY Béla: A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében. *Beszélő Online*, 10. (2005) 1. sz.
(<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-gyermekvallasas-idozitese-a-cigany-nok-koreben> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 22.)

KISS

- 2011 KISS Dávid: *Cigánytelep nyolctól négyig. Dávid naplója*. Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, 2011.

KÓCZÉ–NEMÉNYI–SZALAI (SZERK.)

- 2017 KÓCZÉ Angéla – NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*. Budapest, MTA TK Szociológiai Intézet, 2017.

KOVÁCS

- 2009 KOVÁCS Éva: Fekete testek, fehér testek. *Beszélő Online*, 14. (2009) 1. sz.
(<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-testek-feher-testek> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.)

KRICSFALUSI

- 2017 KRICSFALUSI Beatrix: Asszonyok az önbecsülés szélén. *Revizor – a kritikai portál*, (2017. május 15.)
(<https://revizoronline.com/hu/cikk/6650/szivhang-eljen-soka-regina-trafo> – Utolsó letöltés: 2022. április 22.)

LAJOS

- 2015 LAJOS Veronika: Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (*multi-sited ethnography*) kérdése. In: *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Szerk.: JAKAB Albert Zsolt – KINDA István. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Székely Nemzeti Múzeum – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2015. 163–172.
- 2020 LAJOS Veronika: Nők és szociokulturális idegenség. A feminizmus tudománytörténeti vázlat a szociokulturális antropológiában. *Szellem és Tudomány*, 11. (2020) 1. sz. 62–87.

LETENYEY

- 2012 LETENYEY László: *Kulturális antropológia. Elmélettörténet*. Budapest, Typotex Kiadó, 2012.

NAGY

- 2019 NAGY Károly Zsolt: A kulturális antropológiai munka módszertana. *Tabula – A Néprajzi Múzeum online folyóirata*, 20. (2019) 1–33.

NEMÉNYI

- 1998 NEMÉNYI Mária: Terhesség, szülés, gyermekgondozás. Cigány anyák a magyar egészségügyben. *Esély: Társadalom és szociálpolitikai folyóirat*, 9. (1998) 2. sz. 20–56.
- 1999 NEMÉNYI Mária: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselekedések a roma nők körében. In: *Cigányok Magyarországon. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. Szerk.: KEMÉNY István – GLATZ Ferenc. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999. 103–138.
- 2001 NEMÉNYI Mária: Többség – kisebbség – intézmények. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. A Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal által rendezett országos kisebbségkutató konferencia előadásából*. Szerk.: SISAK Gábor. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001. 277–283.
- 2006 NEMÉNYI Mária: Cigány anyák az egészségügyben. In: *Eltérő nézőpontból. Tanulmányok a magyarországi cigány/roma közösségek kulturális törekvéseiről és a többség intézményesült „cigány képeről.” Antropológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: SZUHAY Péter. Budapest, [K. n.], 2006. 555–639.
(<http://www.tarsadalomkutatás.hu/multimedia/pdf/antropol.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 27.)
- é. n. NEMÉNYI Mária: Szegénység – etnicitás – egészség. *Sulinet.hu*.
(https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/kisebbségek_kisebbsége/pages/kk_05_nemenyi.htm – Utolsó letöltés: 2022. június 22.)

NÉMETH

- 2015a NÉMETH Krisztina: A terepmunka és a kutatói pozíció reflektálása mint az értelmezés rejtett erőforrása. In: *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Szerk.: VIRÁG Tünde. Budapest, Argumentum Kiadó, 2015. 27–44.
- 2015b NÉMETH Krisztina: Szegregátum vagy etnikus szomszédság? Egy dunántúli kisváros „szegregátuma” a diskurzusok és köznap cselekvések tükrében. In: *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Szerk.: VIRÁG Tünde. Budapest, Argumentum Kiadó, 2015. 243–259.

PETŐ–SVÉGEL

- 2021 PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbij hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera Ad Astra*, VIII. (2021) 1. sz. 50–70.

PÓCSIK

- 2014 PÓCSIK Andrea: Láthatóvá tenni. A romaképelemzés elmélete és gyakorlata. *Apertúra*, (2014 nyár-ősz).
(<https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/pocsik-lathatova-tenni-a-romakepelemzes-elmelte-es-gyakorlata/> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.)

PRÓNAI

- 1997 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története. *Magyar Tudomány*, 42. (1997) 6. sz. 729–740.

- 2002 PRÓNAI Csaba: A cigány kultúra kutatásának etikai problémája. In: *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése*. Szerk.: A. GERGELY András. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 237–243.
- 2004 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (Három példa). In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Szerk.: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 253–273.
- 2007 PRÓNAI Csaba: A cigány kultúrák antropológiája. In: *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szerk.: BOGLÁR Lajos – PAPP Richárd. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007. 206–217.
- 2010 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológiai cigánykutatások történetének összefoglaló vázlat (1951–1987) In: *Romológiai ismeretek újságíróknak*. Szerk.: BALÁZS Géza. Budapest, DUE Médiahálózat, 2010. 28–45.

SZUHAY

- 1995 SZUHAY Péter: Cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ*, 7. (1995) 3. sz. 329–330.
- 2006 SZUHAY Péter: Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimitásáig. In: *Eltérő nézőpontból. Tanulmányok a magyarországi cigány/roma közösségek kulturális törekvéseiről és a többség intézményesült „cigány képeről.” Antropológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: SZUHAY Péter. Budapest, [K. n.], 2006. 355–368.
(<http://www.tarsadalomkutatás.hu/multimedia/pdf/antropol.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 27.)

VÁRADI-VIRÁG

- 2015 VÁRADI Mária Monika – VIRÁG Tünde: A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 25. (2015) 1. sz. 89–113.

